

Мостова І. В. кандидат психологічних наук, доцент
Державний торговельно-економічний університет
<https://orcid.org/0000-0003-1418-3007>

Кушніренко К. О. кандидат психологічних наук, доцент
Державний торговельно-економічний університет
<https://orcid.org/0000-0003-3922-0388>

ДОСЛІДЖЕННЯ САМООЦІНКИ ОСОБИСТОСТІ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

Мета статті полягає у здійсненні теоретичного аналізу та проведенні емпіричного дослідження щодо проблеми самооцінки підлітків. Для вирішення поставленої мети були використані наступні методи: аналіз наукової психологічної літератури, порівняння, узагальнення, систематизація отриманої інформації та її інтерпретація, спостереження та 3 психодіагностичні методики. Досліджувану вибірку складало 52 учня 5-7 класів.

Ключові слова: самооцінка; самооцінка особистості; вікові особливості самооцінки; рівень самооцінки; підлітки.

Вступ. Проблема феномена самооцінки особистості, як найважливішого компонента самосвідомості, останні десятиліття дуже привертає до себе увагу клінічних психологів, психіатрів, фахівців різних напрямів, зокрема, педагогів та батьків. Проблему формування самооцінки можна вважати однією з ключових тем у психології, оскільки самооцінка, що складається у дитинстві, є фундаментом розвитку особистості.

Мета статті: здійснити теоретичний аналіз та провести емпіричне дослідження самооцінки підлітків.

Відомо, що самооцінка - це найважливіший і центральний елемент самосвідомості, його провідне структурне утворення, що характеризується оцінками самого себе, своїх здібностей (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, А.В. Захарова, А.Б. Орлов, А.В. Петровський, С.Л. Рубінштейн, Е.Т. Соколова та ін). Самооцінка індивіда характеризує його ставлення до себе та до навколишнього світу загалом. Самооцінка починає формуватися у ранньому дитинстві та є центральним компонентом самосвідомості дитини.

Теоретичне підґрунтя. У психологічній літературі як у вітчизняній, так і зарубіжній самооцінці приділено велику увагу. Поняття, структура, функції, і навіть проблема розвитку самооцінки обговорюються у роботах Л. І. Божович, І.С. Кона, М.І. Лісіної, А.І. Ліпкіної,

Р. Бернса, Е. Еріксона, К. Роджерса та інших психологів. При цьому різними авторами самооцінка інтерпретується по-різному: як особистісне утворення, яке бере у регуляції поведінки людини та її діяльності безпосередню участь, як автономна характеристика особистості, її центральний компонент, що відображає своєрідність внутрішнього світу особистості та формується за її активної участі [3, с. 19-23].

Таким чином, самооцінка - наявність критичної позиції індивіда по відношенню до того, чим він володіє. У ряді дослідників, які займаються розробкою суб'єктивної сфери особистості – проблемою самооцінки – представники різних психологічних шкіл розглядають самооцінку відповідно до контексту самосвідомості, особистості чи категорії «Я», або залежно від її компонентів (регулятивного, емоційного, когнітивного). Предметом об'єктивної оцінки є потенціали особистості та її можливості, які за різними показниками оцінюються експертами [2, с. 185-194].

Аналіз соціально-психологічної літератури дозволив виділити і найістотніші соціально-психологічні чинники, що впливають на неузгодженість між самооцінкою та об'єктивною оцінкою якостей особистості. Ці фактори:

- соціальні фактори, до яких відносять: соціальний статус, соціальна впевненість, соціальна значущість, соціальна

відповідальність, соціальні потреби, соціальна відчуженість;

- особистісні утворення – якості особистості, які виступають як фундаментальна основа розвитку особистості [9, с. 102-109].

Ступінь сформованості та виразності якості зумовлює не лише спрямованість розвитку особистості, а й ступінь узгодженості наявних суб'єктивних та об'єктивних оцінок особистості.

Сам факт неузгодженості між самооцінкою та об'єктивною оцінкою якостей особистості є істотно значущим для саморегуляції та контролю індивідом, управління його ззовні. Узгодження між самооцінкою та об'єктивною оцінкою якостей особистості є значущим феноменом, що дозволяє прогнозувати подальші зміни особистості.

Найчастіше у психологічній літературі зустрічається поділ самооцінки на занижену, середню (або адекватну) та завищену. Всі ці рівні самооцінки формуються під впливом оцінок з боку, які згодом переростають у самооцінювання людиною самого себе [10, с. 74-78].

Особистісні самооцінки – це своєрідні когнітивні схеми, які узагальнюють минулий досвід особистості та організують нову інформацію щодо даного аспекту «Я». Водночас самооцінка, особливо якщо йдеться про здібності та потенційні можливості особистості, висловлює і певний рівень домагань.

Неоднозначні також критерії самооцінки. Індивід оцінює себе двома шляхами:

1) шляхом зіставлення рівня своїх домагань з об'єктивними результатами своєї діяльності;

2) шляхом порівняння себе з іншими людьми.

Самооцінка не є постійною, вона змінюється в залежності від обставин. Засвоєння нових оцінок може змінювати значення засвоєних раніше. Є три моменти, суттєві для розуміння самооцінки. По-перше, важливу роль у її формуванні відіграє зіставлення образу реального «Я» з образом ідеального «Я», тобто з уявленням про те, якою людиною хотіла би бути.

Другий чинник, важливий на формування самооцінки, пов'язаний з інтеріоризацією соціальних реакцій даної людини. Іншими словами, людина схильна оцінювати себе так, як, на її думку, її оцінюють інші. І, нарешті, ще один погляд на природу та формування самооцінки полягає в тому, що людина оцінює успішність своїх дій та проявів через призму своєї ідентичності [4, с. 27-30]. Також на формування самооцінки впливають гендерні та вікові особливості особистості.

Зокрема в дошкільний період відбувається накопичення дитиною знань про типово чоловічу або типово жіночу роль, про фізичну відмінність чоловіка і жінки, про відмінність в їх поведінці, про їх взаємовідносини, про найважливіші якості особистості. У дитини поступово формується почуття статевої приналежності та починають проявлятися характерні моделі поведінки, пов'язані з “роллю” чоловіка чи жінки. Прийшовши до школи, дитина веде себе відповідно до своїх уявлень про те, яким має бути хлопчик і якою має бути дівчинка [7, с. 396-412].

Самооцінка у підлітків часто не стійка, на неї впливають зовнішні фактори та в більшості випадків є неадекватною та нестабільною.

Неадекватна самооцінка – це завищена або занижена самооцінка, в залежності від того як особистість оцінює свої якості.

Занижена самооцінка – залежність від чужої думки, заздрощі, невпевненість в собі, страх проявити себе, ревності і т.д.

Самооцінка у підлітка - це явище яке не може бути завжди стабільним, тобто або завищена або занижена. На самооцінку впливає безліч факторів від оточення до темпераменту. У цьому віці характерне відкриття свого "Я", усвідомлення своєї індивідуальності, він шукає і знаходить недоліки у собі. У деяких з'являється невдоволення собою [1, с. 265-268].

Але не варто забувати, що в цьому віці відбувається статево дозрівання та почуття підлітків дещо загострені. І в даному періоді існує негативна фаза, що обумовлюється підвищеною дратівливістю, капризами тощо. Невдоволення собою часто виражається "меланхолією" або

агресивною поведінкою. Це період самовиховання, де хлопчик шукає і прагне ідеалу "справжнього чоловіка", а дівчинка "справжньої жінки" [6, с. 15-22].

Рання молодість – період росту соціальної активності. Старшокласник більш зацікавлений у тому, що відбувається навколо нього, і намагається взяти участь. Юність – завершальний етап первинної соціалізації [5, с. 8-10].

Методи дослідження. Дослідження проводилось на базі Срібнянської ЗОШ 1-3 ступенів, смт.Срібне (Чернігівська обл). Вибіркою виступили учні 5-7 класів. Загальна кількість досліджуваних – 52 учні. Дослідження проводилось за допомогою «Методика діагностики міжособистісних відносин та уявлень людини про себе» створена Т. Лірі, Г. Лефоржем, Р. Сазеком у 1954 році і призначена для дослідження уявлень суб'єкта про себе й ідеальне Я, а також для вивчення взаємовідносин у малих групах та методика «Шкала виміру самооцінки» Т. Дембо, С. Я. Рубінштейн. Методика діагностика самооцінки Дембо-Рубінштейн в модифікації А. М. Парафіян заснована на безпосередньому оцінюванні школярами ряду особистих якостей, таких як здоров'я, здібності, характер і т. д. Досліджуванам пропонується на вертикальних лініях відзначити певними знаками рівень розвитку у них цих якостей (показник самооцінки) і рівень домагань, тобто рівень розвитку цих же якостей, який би задовольняв їх. Кожному випробовуваному пропонується бланк методики, що містить інструкції та завдання.

Методика для діагностування впевненості С. Рейтуса «Впевненість в собі» містить шкалу з 30 тверджень. За даними тесту можна визначити п'ять рівнів розвитку впевненості: дуже невпевнені в собі; скоріше невпевнені, ніж впевнені; середнє значення впевненості; впевнені в собі; занадто самовпевнені. [7, с. 168-173].

Результати і обговорення. Отримані результати за методикою діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі свідчать, що кількісно група осіб, які схильні підкорятися іншим, налічує всього 15 (29%), котрі здатні до агресії – 9 (17%), ті,

які домінують у взаємодії – 11 (21%), і котрі виявляють дружелюбність – 17 (33%) (уявлення про реальні «Я»).

Дані ідеальних «Я» такі: здатних до підкорення – 3 (6%), домінування – 23 (44%), дружелюбності – 19 (37%) й агресивності – 7 (13%); а соціальні «Я» мають такі показники: спроможні до домінування – 14 (27%), підкорення – 12 (23%), дружелюбності – 19 (37%), агресивності – 7 (13%).

Комплексне психологічне дослідження Я-концепції підлітків як центральної ланки самосвідомості дало змогу встановити такі емпіричні факти-тенденції: по-перше, в підлітків особливо інтенсивно розвивається когнітивна складова Я-концепції, а відтак цілісності набуває Я-образ, який є важливою передумовою для становлення адекватної самооцінки і водночас зародження рефлексивного ставлення до навколишніх і світу в цілому; концептуальне Я – це переважно нестійке і структурно спрощене новоутворення самосвідомості, тому молодші підлітки надихаються навчальною діяльністю лише за явних успіхів, тоді як невдачі сприймаються ними емоційно і болісно; по-друге, у підлітковому віці активізується розвиток позитивного Я-ставлення (зокрема, встановлено, що усереднено самооцінка учнів шкіл є адекватною із тенденцією до завищення), формується нестійка самоповага та високий рівень домагань, котрі створюють надмірне внутрішнє напруження на цьому етапі психодуховного розвитку особистості: з одного боку, усвідомленої гармонізації та істотного збагачення потребує ціннісно-естетична сфера, з іншого – реальні форми поведінки і вчинкових дій не завжди відповідають нормам та еталонам гуманності; це наповнює суперечливим змістом стрибкоподібний, а почасти й кризовий, розвиток самосвідомості підлітків, котрі переважно вміють ціле визначатися, позитивно розмірковувати про себе, освоювати широкий репертуар соціальних ролей, радіти перемогам, хоча й здатні до агресії, поспіху, невірноваженості емоцій, думок, дій.

Наступною проведеною методикою була шкала самооцінки Дембо – Рубінштейна. Для проведення дослідження дітям роздали бланки із завданням, пояснили правила виконання, під час роботи враховувалися їхні питання.

Дані про особливості поведінки школяра під час виконання завдання надають корисну додаткову інформацію при інтерпретації результатів, тому важливо спостерігати та фіксувати їх.

Якщо аналізувати отримані дані то ми бачимо, що за рівнем вимог 50% підлітків мають дуже високий рівень домагань (98–100 балів). Це говорить про нереалістичне, некритичне ставлення дітей до власних можливостей; 43% підлітків мають високий рівень домагань (83–97 балів), що підтверджує оптимістичне уявлення про свої можливості, що є важливим фактором особистісного розвитку; 7% підлітків (68–82 бали) мають середній рівень домагань, тобто реально оцінюють свої можливості.

По висоті самооцінки 7% підлітків (86–100 балів) мають дуже високу самооцінку. Підвищена самооцінка може підтверджувати особистісну незрілість, невміння правильно оцінити результати своєї діяльності; така самооцінка може вказувати на суттєві спотворення у формуванні особистості – «закритості для досвіду», нечутливості до своїх помилок, невдач, зауважень та оцінок оточуючих; 43% підлітків (73–85 балів) мають високу самооцінку, 18% підлітків (61–72 бали) мають середню самооцінку. Це адекватна самооцінка, діти реально оцінюють свої здібності та можливості; 32% підлітків із заниженою самооцінкою нижче 61 бала. Ці учні становлять "групу ризику". За низькою самооцінкою можуть ховатися два абсолютно різні психологічних явища: справжня невпевненість у собі та «захисна», коли декларування (саме собі) власного невміння, відсутності здібності тощо дозволяє не докладати жодних зусиль. 47% підлітків мають сильний ступінь розбіжності. Зазвичай усі люди відчувають потребу мріяти. Мрія, щоб здійснитися, має перетворитися на мету. В даному випадку ця ціль може бути нереалістичною. У 50% підлітків помірна

міра розбіжності. Ця категорія дітей оцінює свої можливості реально та цілком можливо, що їх цілі досяжні. У 3% підлітків слабка міра розбіжності. І лише один підліток, можливо усвідомлено, ставить перед собою цілі близькі і швидше за все здійсненні. Дані шкали символізують рівень розвитку когнітивної та емоційної складових самооцінки (В. І. Долгова, О. А. Кондратьєва, Г. Ю. Гол'єва).

В результаті ми отримали суб'єктивні оцінки власних поглядів підлітків на себе.

Отримані результати можна охарактеризувати як насторожуючі, і, оперуючи цими даними, ми почали утворювати групу школярів корекції низького рівня самооцінки.

Результати діагностування за методикою С. Рейтуса «Впевненість у собі» показали, що у досліджуваних учнів домінують високі та середні показники впевненості у собі. Зокрема, серед учнів 5-7 класів виявлено 41% впевнених у собі. 28% досліджених вважають себе скоріше впевненими. Скоріше невпевненими, ніж впевненими за результатами діагностування можна вважати 16% опитаних. Дуже невпевнених у собі серед досліджуваних нами не було виявлено. За методикою С. Рейтуса були виявлені занадто впевнені учні: 15 % досліджуваних, що свідчить про те, що вони у спілкуванні з оточуючими людьми можуть виявляти надмірну активність, а іноді агресивність і схильність до приниження інших.

Висновки. Самооцінка - одне із найважливіших психологічних утворень, відбиває рівень розвитку самосвідомості, і бере участь у регуляції поведінки й діяльності. Виконуючи регулятивні функції, самооцінка виступає необхідною внутрішньою умовою організації індивідом своєї поведінки, діяльності, відносин, у тому числі, і поведінки, спрямованої на вирішення проблем. Іншими словами, самооцінка відіграє важливу роль у регуляції використання тих чи інших стратегій подолання життєвих труднощів.

Комплексне психологічне дослідження Я-концепції підлітків як центральної ланки самосвідомості дало змогу встановити такі емпіричні факти - по-перше, в підлітків

Питання психології

особливо інтенсивно розвивається когнітивна складова Я-концепції (Я-образ та концептуальне Я); по-друге, у підлітковому віці активізується розвиток позитивного Я-ставлення (зокрема, встановлено, що усереднено самооцінка учнів шкіл є адекватною із тенденцією до завищення), формується нестійка самоповага та високий рівень домагань, котрі створюють надмірне внутрішнє напруження на цьому етапі психодуховного розвитку особистості.

Отже, внаслідок проведення емпіричного дослідження, отримані результати показали наявність дітей з низькою самооцінкою, за якою можуть ховатися справжня невпевненість у собі та «захисна», коли декларування (саме собі) власного невміння, відсутності здібності тощо дозволяє не докладати жодних зусиль. Тому оперуючи цими даними, ми почали утворювати групу школярів корекції низького рівня самооцінки.

Список використаних джерел

1. Видолоб Н.О. Проблема самооцінки особистості у контексті гуманістичної психології. «Young Scientist». № 9.1 (36.1). September, 2016. С. 21-26.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн.1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: навчально-методичне видання. К.: Либідь, 2003. 280с.
3. Козерук Ю.В., Євсейчик Я.О. Самооцінка як фактор становлення особистості. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. 2015. Вип.124. С.163-165.
4. Козицька І.В., Ковальська О.О. Психологічні особливості самооцінки та рівня домагань підлітків. Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. С. 130-137.
5. Кулаков Р.С. Особливості становлення самооцінки та рівня домагань старшокласників як психологічних детермінант їх професійного самовизначення: автореф.дис. на здобуття наук.ступеня канд. психол. наук: спец.19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2013. 20 с.
6. Мартинюк, Ю. Особливості впливу рівня самооцінки на обрання жанру живопису. Науковий журнал «Габітус», 15. 2020. С. 168 –173.
7. Мельничук С. К. Експериментальне дослідження психологічних особливостей впевненості в собі у раньому юнацькому віці. Інститут соціології, психології та управління НПУ імені М. Драгоманова м. Київ. Теоретические и практические научные инновации. Подсекция 4. Организационная психология. 2020. С. 15-22.
8. Нетребко І.В. Самооцінка як критерій адаптованості студентів молодших курсів. Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. 2009. Вип. 74, Т. 2. 51– 54с.
9. Папітченко Л. Теоретичний аналіз проблеми значущості самооцінки в структурі гідності особистості. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. Випуск 12 (57). 2020.
10. Онуфрієва, Л. Самооцінка як складова Я-концепції майбутніх фахівців соціономічних професій. Проблеми сучасної психології, 22, 2013. 396–412с.

References

1. Vydolob N.O. Problema samoostinky osobystosti u konteksti humanistychnoi psykholohii. [The problem of self-esteem of the individual in the context of humanistic psychology.] «Young Scientist». № 9.1 (36.1). September, 2016. S. 21-26. (in Ukrainian)
2. Bekh I.D. Vykhovannia osobystosti: U 2 kn. Kn.1: Osobystisno oriientovanyi pidkhdid: teoretyko-tekhnolohichni zasady: navchalno-metodychne vydannia. [A personally oriented approach: theoretical and technological foundations: educational and methodological edition.] K.: Lybid, 2003. 280s. (in Ukrainian)
3. Kozeruk Yu.V., Yevseichyk Ya.O. Samoostinka yak faktor stanovlennia osobystosti. [Self-esteem as a factor of personality formation.] Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky. 2015. Vyp.124. S.163-165. (in Ukrainian)
4. Kozytyska I.V., Kovalska O.O. Psykholohichni osoblyvosti samoostinky ta rivnia domohan pidlitkiv. [Psychological features of self-esteem and level of achievement of teenagers.] Aktualni problemy psykholohii. Psykholohiia obdarovanosti. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuksa NAPN Ukrainy. S. 130-137. (in Ukrainian)
5. Kulakov R.S. Osoblyvosti stanovlennia samoostinky ta rivnia domahan starshoklasnykiv yak psykholohichnykh determinant yikh profesiinoho samovyznachennia: avtoref.dys. na zdobuttia

nauk.stupenia kand. psykhol. nauk: spets.19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psykholohiia». [Peculiarities of the formation of self-esteem and the level of harassment of high school students as psychological determinants of their professional self-determination: autoref.diss. for obtaining a candidate of science degree. psychol. Sciences: special. 19.00.07 "Pedagogical and age-related psychology".] Kyiv, Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova, 2013. 20 s. (in Ukrainian)

6. Martyniuk, Yu. Osoblyvosti vplyvu rivnia samoostinky na obrannia zhanru zhyvopysu. [Peculiarities of the influence of the level of self-esteem on the choice of painting genre.] Naukovyi zhurnal «Habitus», 15. 2020. S. 168–173. (in Ukrainian)

7. Melnychuk S. K. Eksperymentalne doslidzhennia psykholohichnykh osoblyvostei vpevnenosti v sobi u ranomu yunatskomu vitsi.[Experimental study of psychological features of self-confidence in early youth.] Instytut sotsiologii, psykholohii ta upravlinnia NPU imeni M. Drahomanova m. Kyiv. Teoretycheskye y praktycheskye nauchnye ynnovatsyy. Podsektsiya 4. Orhanyzatsyonnaia psykholohiia. 2020. S. 15-22. (in Ukrainian)

8. Netrobko I.V. Samoostinka yak kryterii adaptovanosti studentiv molodshykh kursiv. [Self-esteem as a criterion of adaptability of junior year students.] Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho pedagogichnoho universytetu. 2009. Vyp. 74, T. 2. 51–54s. (in Ukrainian)

9. Papitchenko L. Teoretychnyi analiz problemy znachushchosti samoostinky v strukturi hidnosti osobystosti. [Theoretical analysis of the problem of the importance of self-esteem in the structure of personal dignity.] Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 12. Psykholohichni nauky. Vypusk 12 (57). 2020. (in Ukrainian)

10 Onufriieva, L. Samoostinka yak skladova Ya-kontseptsii maibutnikh fakhivtsiv sotsionomicznykh profesii. [Self-esteem as a component of the self-concept of future specialists in socio-economic professions.] Problemy suchasnoi psykholohii, 22, 2013. 396–412s. (in Ukrainian)

Summary

Mostova I. V. Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor State University of Trade and Economics

Kushnirenko K. O. Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor State University of Trade and Economics

RESEARCH OF SELF-ASSESSMENT OF PERSONALITY AMONG ADOLESCENTS

Introduction. *The problem of the phenomenon of self-esteem, as the most important component of self-awareness, in recent decades has attracted the attention of clinical psychologists, psychiatrists, specialists in various fields, including teachers and parents. The problem of forming self-esteem can be considered one of the key topics in psychology, because self-esteem, formed in childhood, is the foundation of personal development.*

Purpose. *The purpose of the article: to carry out a theoretical analysis and conduct an empirical study of adolescent self-esteem.*

Methods. *To solve this goal, the following methods were used: analysis of scientific psychological literature, comparison, generalization, systematization of information and its interpretation, observation and 3 psychodiagnostic techniques. The study was conducted on the basis of Sribnyanska Secondary School of 1-3 grades, Sribne village (Chernihiv region). The sample was made by pupils of 5-7 classes. The total number of respondents is 52 students. The study was conducted using "Methods for diagnosing interpersonal relationships and human perceptions of themselves" created by T. Leary, G. Leforge, R. Sazek, as well as to study relationships in small groups and the method "Scale for measuring self-esteem" T. Dembo, S. Ya Rubinstein. Methods of diagnosis of Dembo-Rubinstein self-assessment modified by AM Parafiyani. Methods for diagnosing the confidence of S. Reitus "Self-confidence".*

Originality. *The practical significance of the article is that the results of the study can be used in further research and analysis of the results of self-esteem.*

Conclusion. *The article analyzes the concept of personal self-esteem in domestic and foreign psychology, analyzes the features, types and functions of adolescent self-esteem, gender and age characteristics of self-esteem.*

The prospect of further research is expected in the continuation of the study of self-esteem of adolescents in wartime.

Key words: *self-assessment; self-esteem of the individual; age features of self-esteem; level of self-esteem; teenagers.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 09.07.22.